

ЗНАЧЕННЯ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ДЛЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ

Прієшкіна О. В.

Становлення державності у трансформаційний період розвитку суспільства є однією з найскладніших теоретичних і практичних проблем, що стоять перед політичною елітою, ученими-правознавцями та юристами-практиками України, інших пострадянських країн, і тому потребує глибокого теоретико-методологічного аналізу. Процес становлення правової державності безпосередньо пов'язаний з втіленням на практиці цінностей конституціоналізму, урахуванням у державотворчому процесі вітчизняного і зарубіжного досвіду конституційно-правового регулювання суспільних відносин. Проблеми державотворення дедалі ґрунтовніше розглядаються в українській юридичній науці [1]. Актуальними є питання впливу Конституції України на державотворчий процес, ураховуючи, що Конституція має особливу соціальну цінність у національній правовій системі та суттєво впливає на весь спектр економічних, політичних і соціальних відносин, регулює основи організації і функціонування державного механізму, політичних партій, професійних спілок, створює правові передумови для новелізації української політичної системи в напрямку її демократизації, гуманізації, орієнтації на гарантування прав і свобод людини і громадянина.

Для сучасного етапу української державності характерними є: демократизація суспільних процесів; закріплення на конституційному рівні економічної, політичної і ідеологічної багатоманітності, її реалізації на практиці; установа конституційних принципів поділу влади, верховенства права і закону, пріоритету прав особи. Сьогодні вона характеризується і такими процесами, як криза і послаблення регулятивних можливостей державної влади; зниження її авторитету; значна поляризація населення за рівнем прибутків, за ідеологічними і політичними уподобаннями; розвиток правового нігілізму, і не лише серед населення, а й у верхніх ешелонах державної влади; жорсткі конфлікти в самій Верховній Раді; зниження моральності, рівня культури. Тому у правовій державі, якою прагне стати Україна, первинним актом утвердження державної влади завжди повинний бути закон, а єдиним джерелом утвердження державної влади - народ.

Відомо, що з давніх-давен і до наших днів державна влада у світі, навіть у найдемократичніших країнах, далеко не завжди була легітимною, а джерелом її законодавства визначався народ.

Зазначимо, що не було винятком утвердження державної влади на терені колишньої царської Росії, а після - СРСР, куди входила й Україна, незважаючи на пропагандистські статті колишніх Конституцій СРСР та союзних республік, також і Української РСР, про належність усієї повноти державної влади спочатку радам, а за Конституцією УРСР 1978 р. - народу.

Дбаючи про демократичні принципи легітимізації державної влади, Україна ще до проголошення своєї незалежності, прагнула вирішити це питання на підставі прийняття відповідних нормативно-правових актів. Відомо, що український народ неодноразово намагався реалізувати своє право на самовизначення у формі створення незалежної держави. Практичні спроби створити на-

ціональну українську державу та оформити її за допомогою відповідних конституційно-правових засобів здійснювалися протягом історії кілька разів у різних формах: Козацької Держави під проводом Б. Хмельницького (1648 - 1654 рр.) та І. Мазепи (1708 - 1709 рр.), парламентської республіки під назвою Українська Народна Республіка (1917 - 1918 рр.), Гетьманату, який поєднував монархічні, президентські та диктаторські засади (1918 р.), Директорії (1918 - 1919 рр.), парламентсько-президентської республіки під назвою Західноукраїнська Народна Республіка (1918 - 1919 рр.) та Карпатської України (1939 р.).

Слід відзначити, що останню спробу національного самовизначення у формі створення власної держави було здійснено українським народом наприкінці ХХ ст. Саме цей процес пов'язаний із процесами розпаду СРСР, руйнація якого розпочалася ще тоді, коли союзні республіки перестали вносити платежі до державного бюджету СРСР, коли вони оголосили про верховенство республіканських законів над союзними [2], коли почали відверто нехтувати союзним законодавством. Особливо стрімким і незворотним стає цей процес після прийняття союзними республіками декларацій та законів про державний суверенітет та декларацій про незалежність [3].

Однією з головних причин появи таких декларацій були наявність союзного керівництва, яке втратило здатність контролювати і регулювати процеси, що відбуваються у країні, відверте нехтування ним інтересів союзних республік, відсутність оперативного та адекватного реагування на стрімкі зміни соціально-політичної ситуації в республіках, його неповороткість, незграбність і часом відверта безпорадність. Безумовно, першорядного значення серед них набув такий політико-правовий документ, як Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., в якому висувалося прагнення зміцнити державну владу законним шляхом, виходячи з належності її українському народу. Втім можна констатувати, що Декларація про державний суверенітет України створила юридичні засади для розгортання державотворчого процесу та реалізації на практиці українським народом свого невід'ємного права на самовизначення. Ю.С. Шемшученко відмічає, що таким чином Декларація стала важливою віхою в конституційному процесі України, а її основні положення з деякими модифікаціями стали елементом практично всіх офіційних і альтернативних проектів Основного Закону і самої Конституції України [4].

Зазначимо, що Україна одною з перших союзних республік колишнього СРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет та приступила до підготовки нової Конституції України. Світова конституційна практика свідчить, що деклараціями встановлюються найбільш важливі положення, які визначають вигляд майбутньої держави та суспільства, характер відносин між громадянином та державою. Декларації здебільшого приймаються на переломних етапах розвитку суспільства і, як правило, увага актуалізується на правах людини, і в цьому є їх сильна сторона. Їх концептуальні підходи, положення дають можливість розкрити нові підходи до вирішення багатьох проблем, також проблем

© О.В. Прієшкіна, 2008

Проблеми становлення правової демократичної держави

державного будівництва і місцевого самоврядування, але є й слабкі сторони декларацій, яким подекуди властиві констатації, загальні положення, заклики.

Отже, декларація - політико-правовий документ, в якому переплітаються політичні та правові положення, і, відповідно, на особливе значення заслуговує посиленна юридична природа документа [5].

Водночас, варто наголосити, що у структурному відношенні Декларація про державний суверенітет України складається із преамбули і десяти розділів: самовизначення українського народу, народовладдя; державна влада; громадянство України; територіальне верховенство; економічна самостійність; економічна безпека; культурний розвиток; зовнішня і внутрішня безпека; міжнародні відносини. Разом із тим, слід відзначити, що декларація стала правовою базою для Конституції України 1996 р. та всього правового законодавства. Єдиним джерелом державної влади в республіці було визнано народ України, який включає громадян республіки всіх національностей. З метою створення демократичного суспільства, дбаючи про перспективу розбудови правової держави, намагаючись утвердити суверенітет і самоврядування народу України, Верховна Рада УРСР проголосила в декларації комплекс базових принципів державотворчого процесу, зафіксувала права української національної держави та перспективні вектори її розвитку:

- регулювання діяльності держави правовими нормами, закріпленими в Конституції;
- формування державної влади на основі принципу її розподілу на виконавчу, законодавчу та судову;
- гарантування захисту інтересів громадян перед державною владою, функціонування прокурорського нагляду за виконанням законів;
- гарантування громадянам Української РСР прав і свобод, які передбачені Конституцією республіки та нормами, визнаними Україною;
- гарантування рівності перед законом усіх громадян республіки, незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, мови, політичних, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин;
- створення умов для збереження державної монополії на верховну владу в політичному співтоваристві - від імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада УРСР;
- проголошення землі, її надр, повітряного простору, водних та інших ресурсів, які знаходяться в межах території Української РСР, власністю її народу та матеріальною основою суверенітету республіки;
- визнання плюралізму власності, гарантування захисту всіх форм власності;
- гарантування екологічної безпеки громадян, піклування про генофонд народу, його молоде покоління;
- забезпечення національно-культурного відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя;
- визнання власних Збройних Сил України та визначення порядку проходження військової служби громадянами республіки;
- задекларування наміру України стати в перспективі постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних

принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї;

- проголошення України суб'єктом міжнародного права, рівноправним учасником міжнародного спілкування, який активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах;

- визнання Україною переваги загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритету загальновизнаних норм міжнародного права над нормами внутрішньодержавного права [6].

Державний суверенітет визначено в Декларації про державний суверенітет України як "верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки у межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах". У свою чергу, верховенство держави та її незалежність як взаємопов'язані сторони державного суверенітету втілено в Конституції України: про верховенство йдеться в ч. 1 ст. 2. (суверенітет України поширюється на всю її територію), а як незалежну державу визначено в ст. 1. [7]. Отже, Декларація про державний суверенітет відіграла надзвичайно важливу роль у становленні в Україні конституційного ладу на демократичних засадах, заклала цінності, які стали фундаментальними для Конституції 1996 р., а також для всього конституційного законодавства.

Водночас, зауважимо, що Верховну Раду України наділено законодавчою, а по суті політичною владою, і саме це характеризує її як владу публічну, яка об'єднує громадян і державу. Безпосередньо з парламентом пов'язані такі категорії, як власність, територія, суверенітет. Жодний державний орган або регіональний суб'єкт не може взяти на себе право втручатися та приймати рішення щодо цих категорій, оскільки вони складають основний об'єкт політики. Верховна Рада України самостійно встановлює через Конституцію і закони України юридичні межі своїх повноважень щодо цих категорій, оскільки головну роль відіграють цілісність території, власність держави, її суверенітет. Саме суверенітет, перш за все, - політичне явище за історичним походженням. Саме ці політичні категорії поновились реальним юридичним змістом, коли парламент прийняв Постанову від 1 грудня 2004 р. "Про стабілізацію політичної і соціально-економічної ситуації в Україні і запобігання антиконституційним діям і сепаратиським проявам, які загрожують суверенітету і територіальній цілісності України" [8]. Саме цим актом парламенту, безумовно політичної направленості, було задіяно юридичні інструменти, щоб запобігти "суверенізації" України, початок якому дав Міжрегіональний союз органів місцевого самоврядування у складі 17 керівників областей. Прийняття декларації фактично було спробою унеможливити в майбутньому зловживання з боку союзного центру, зупинити тенденцію до постійного звуження повноважень і можливостей союзних республік та посилення диктату центральних (союзних) міністерств і відомств, запровадити принципово нову оптимальну систему взаємовідносин між союзним центром та УРСР з поверненням останній значної частини об'єктів відання, а також створити одночасно систему правових гарантій стабільного статуту УРСР у складі СРСР. Декларація мала відігравати роль принципово нового, основоположного, засадничого, фундаментального документа, посилюючись на який, можна було б відстоювати права України та її народу під час переговорів з пред-

Проблеми становлення правової демократичної держави

ставниками центру та делегаціями інших союзних республік. Разом із тим, Декларація про державний суверенітет України була вираженням і обґрунтованим документом, укладеним з урахуванням політичних реалій і конкретної ситуації того періоду, розробники якої пішли шляхом створення передумов незалежності Української держави набагато далі, ніж союзні республіки. За змістом декларація могла б відіграти роль малої Конституції України, проте час запровадження її положень у повній мірі ще не настав, і вона так і залишилася за юридичною природою передконституційним документом.

Отже, резюмуючи, можна дійти висновку, що роль та значення Декларації ще не в повній мірі оцінена для будівництва в Україні незалежної правової держави, установлення конституціоналізму на демократичних засадах, розвитку та вдосконалення місцевого самоврядування. Важливо активніше використовувати її потенціал для формування в Україні демократичного конституційного ладу, державного і правового будівництва. Однак протягом останнього десятиріччя через об'єктивні і суб'єктивні причини процес державотворення відбувається не просто. Головна особливість політичного режиму України на сьогодні полягає в надто повільному визріванні та становленні громадянського суспільства, різкому протистоянні різних політичних сил, часто в непорозумінні між гілками влади, зокрема законодавчою і виконавчою. Найважливішою основою у вирішенні зазначених та інших проблем має бути Конституція України, яка вже сьогодні потребує уточнень та доповнень. Разом із тим, саме на конституційному фундаменті можуть відбутися всі законотворчі процеси подальшої демократизації. "Тільки демократична держава може бути замомжною. Демократизація України і рішучість у проведенні соціально-економічних реформ - головні пріоритети моєї команди," - сказав Президент України В. Ющенко в радіозверненні до українського народу 4 березня 2006 р. [9].

Крім того, позитивну динаміку становлення суверенних прав українського народу, їх реалізації слід розглядати як один з показників дійсної розбудови України як демократичної держави, оскільки ця розбудова поступово зумовлює перетворення українського народу з об'єкта

державного управління на пріоритетний суб'єкт влади [10].

Література

1. Рабінович П.М. Громадянське суспільство і права держави (загальнотеоретичні міркування) // Українське право. - 1996. - № 3; Селіванов В.М. Право і влада суверенної України. - К., 2002; Цветков В.В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). - Х., 1996; Шемшученко Ю.С. Наукові засади ідеології державотворення в Україні // Ідеологія державотворення в Україні: історія і сучасність: Матеріали науково-практичної конференції, 22-23 листопада 1996 р. - К., 1997.
2. Астахов Д.І., Калугин В.М. Межнациональные отношения: некоторые социально-политические и экономические аспекты. - Л.: Лениздат 1989. - С. 13.
3. Кремнев П.П. Образование и прекращение СССР как субъекта международного права // Вестн. Моск. Ун-та. Сер 11. Право - 2000. - № 4. - С. 36-37.
4. Шемшученко Ю.С. Від Декларації - до Конституції - Правова держава // Щорічник наукових видань Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. - К., 1997. - С. 4.
5. Тодыка Ю.Н. Основы конституционного строя Украины. - Х., 2000. - С. 32.
6. Декларація про державний суверенітет України / Комуніст України. - 1990. - № 9. - С. 3-6.
7. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм: Монографія. - К.: Салком, Юрінком інтер, 2005. - С. 122.
8. Голос України, - 2005. - 18 январа
9. Урядовий кур'єр.- 2006. - 7 березня.
10. Прієшкіна О.В. Конституційно-правова характеристика України як суверенної та незалежної держави // Держава і право: Збірник наукових праць. Випуск 28. - К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. - С. 212.

Прієшкіна О.В.

*кандидат юридичних наук, доцент Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова
Надійшла до редакції 21.02.2008*